

چالش‌های روایات تفسیری در شکل‌دهی امت واحده اسلامی با رویکرد توصیفی-استدلالی

۱. حجت اله صادقی محسن آباد*: دانشجوی دکتری رشته الهیات و معارف اسلامی، گرایش قرآن و حدیث دانشگاه قرآن و حدیث قم و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی ایران، اراک، اراک، ایران

۲. فریبا خیاط: دانشجوی دکتری الهیات و معارف اسلامی، گرایش فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی ایران، اراک، اراک، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: 6529664815@iau.ir

چکیده

آرمان «امت واحده» از بنیادی‌ترین مفاهیم قرآنی در حوزه جامعه‌سازی دینی است که بر محور توحید، اخوت ایمانی، عدالت، نفی تفرقه و هم‌گرایی امت اسلام استوار است. با این حال، تحقق این آرمان در تاریخ اندیشه اسلامی همواره با موانعی جدی روبه‌رو بوده است. یکی از مهم‌ترین این موانع، چگونگی تولید، نقل، گزینش و کاربری «روایات تفسیری» در فهم آیات قرآن است. روایات تفسیری، از یک سو، ابزار مهمی برای تبیین آیات، کشف مصادیق، روشن‌سازی شأن نزول و گشودن لایه‌های معنایی قرآن به شمار می‌آیند؛ اما از سوی دیگر، در صورت ضعف سند، اضطراب دلالتی، غلبه گرایش‌های فرقه‌ای، ورود اسرائیلیات، یا محدودسازی معنای عام آیات به مصادیق خاص و منازعه‌آفرین، می‌توانند به عاملی برای تفرقه، انحصارگرایی و بازتولید شکاف‌های مذهبی بدل شوند. این مقاله با رویکرد توصیفی-استدلالی، به بررسی مهم‌ترین چالش‌های روایات تفسیری در مسیر شکل‌دهی به امت واحده اسلامی می‌پردازد و نشان می‌دهد که بخشی از ناسازگاری‌های موجود در فهم جمعی از قرآن، نه از متن قرآن، بلکه از نوع مواجهه روایی با آن ناشی می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که چالش‌هایی مانند نفوذ اسرائیلیات، تفسیرهای فرقه‌محور، ضعف نقد حدیثی، تعارض‌های ظاهری میان برخی روایات و اصول کلی قرآن، و نیز غلبه خوانش‌های جزئی‌نگر بر خوانش‌های مقاصدی، از مهم‌ترین موانع تحقق فهم وحدت‌بخش از قرآن هستند. در پایان، مقاله بر ضرورت بازخوانی انتقادی روایات تفسیری، عرضه آن‌ها بر قرآن، توجه به مقاصد کلی شریعت، و تقویت رویکردهای تقریب‌محور در تفسیر تأکید می‌کند.

کلیدواژه‌گان: امت واحده، روایات تفسیری، تفسیر روایی، وحدت اسلامی، اسرائیلیات، تقریب مذاهب، نقد حدیثی

شبهه استناددهی: صادقی محسن آباد، حجت اله، و خیاط، فریبا. (۱۴۰۵). چالش‌های روایات تفسیری در شکل‌دهی امت واحده اسلامی با رویکرد توصیفی-استدلالی. شریعت، فلسفه و اخلاق، ۴(۵)، ۱۹-۱.

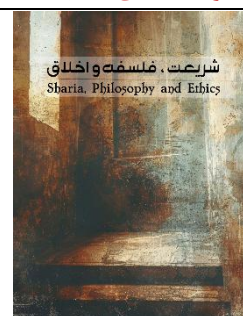
تاریخ ارسال: ۴ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ بازنگری: ۲۴ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۳۱ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ اولیه: ۱ شهریور ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱ دی ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

Challenges of Exegetical Narrations in the Formation of a Unified Islamic Ummah: A Descriptive–Argumentative Approach

1. Hojjatollah Sadeghi Mohsen Abad*: PhD Student in Theology and Islamic Studies, Quran and Hadith Orientation, Qom University of Quran and Hadith, and Member of the Academic Staff of Iranshahr Islamic Azad University, Iranshahr, Iran

2. Fariba Khayat: PhD Student in Theology and Islamic Studies, Majoring in Islamic Philosophy and Theology, Yadegar Imam Islamic Azad University and Faculty Member of Iranshahr Islamic Azad University, Iranshahr, Iran

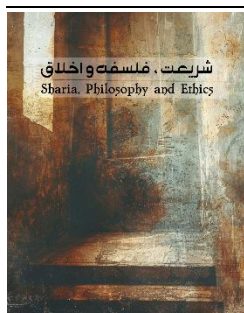
*Corresponding Author's Email: 6529664815@iau.ir

Abstract

The ideal of the “unified Ummah” is one of the most fundamental Qur’anic concepts in the domain of religious community-building, grounded in monotheism, fraternity among believers, justice, the rejection of division, and the convergence of the Islamic Ummah. Nevertheless, the realization of this ideal throughout the history of Islamic thought has consistently encountered serious obstacles. One of the most significant of these obstacles concerns the ways in which “exegetical narrations” are produced, transmitted, selected, and employed in understanding Qur’anic verses. On the one hand, exegetical narrations constitute an important means of elucidating Qur’anic verses, identifying their referents, clarifying the circumstances of revelation, and uncovering the semantic layers of the Qur’an. On the other hand, when characterized by weak chains of transmission, semantic inconsistency, the predominance of sectarian tendencies, the incorporation of *Isrā’īliyyāt*, or the restriction of the general meanings of verses to particular and potentially contentious referents, they may become a source of division, exclusivism, and the reproduction of sectarian cleavages. Employing a descriptive–argumentative approach, this article examines the principal challenges posed by exegetical narrations to the formation of a unified Islamic Ummah and demonstrates that some of the existing inconsistencies in the collective understanding of the Qur’an arise not from the Qur’anic text itself, but rather from the manner in which it is approached through narrations. The findings indicate that challenges such as the infiltration of *Isrā’īliyyāt*, sectarian-oriented interpretations, insufficient hadith criticism, apparent conflicts between certain narrations and the general principles of the Qur’an, and the predominance of particularistic readings over purposive approaches constitute some of the most significant obstacles to achieving a unity-oriented understanding of the Qur’an. Finally, the article emphasizes the necessity of critically reassessing exegetical narrations, evaluating them against the Qur’an, attending to the overarching objectives of Islamic law (*maqāṣid al-sharī‘ah*), and strengthening rapprochement-oriented approaches to Qur’anic exegesis.

Keywords: *Unified Ummah, Exegetical Narrations, Narration-Based Exegesis, Islamic Unity, Isrā’īliyyāt, Rapprochement among Islamic Schools of Thought, Hadith Criticism*

How to cite: Sadeghi Mohsen Abad, H. & Khayat, F. (2026). Challenges of Exegetical Narrations in the Formation of a Unified Islamic Ummah: A Descriptive–Argumentative Approach. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(5), 1-19.

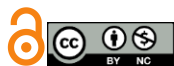
Submit Date: 25 May 2026

Revise Date: 15 August 2026

Accept Date: 22 August 2026

Initial Publish Date: 23 August 2026

Final Publish Date: 22 December 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The Qur'anic ideal of the *unified Ummah* constitutes one of the foundational concepts of Islamic social thought and reflects a comprehensive vision of a community organized around monotheism, justice, religious fraternity, moral responsibility, and collective commitment to divine guidance. The Qur'an does not portray Muslims merely as individuals sharing a religious affiliation, but as members of a single community whose unity is grounded in a common theological and ethical orientation. Verses such as "Indeed, this community of yours is one community, and I am your Lord, so worship Me" and "Hold firmly to the rope of God all together and do not become divided" illustrate the close connection between theological unity and social cohesion. Classical and contemporary exegetes have repeatedly emphasized that Qur'anic unity does not imply the elimination of intellectual diversity; rather, it requires commitment to shared principles that preserve the integrity of the Muslim community and prevent disagreement from developing into destructive sectarianism (2, 3, 17, 21). Historically, however, the distance between this normative Qur'anic ideal and the fragmented condition of Muslim societies has remained substantial. Although political rivalries, social conflicts, and historical disputes have significantly contributed to Muslim fragmentation, epistemological and exegetical factors have also played an important role. Among these factors, exegetical narrations occupy a particularly significant position because they function as an interpretive intermediary between the revealed text and the historical understanding of Muslim communities. Narration-based exegesis has contributed greatly to clarifying occasions of revelation, identifying referents, explaining difficult expressions, elaborating implicit meanings, and situating Qur'anic verses within their historical contexts. At the same time, the uncritical transmission, selection, and application of such narrations can restrict the semantic scope of Qur'anic discourse, reinforce denominational boundaries, and transform verses capable of supporting Muslim unity into sources of sectarian contestation. Consequently, understanding the relationship between exegetical narrations and the formation of a unified Ummah requires examining not only the content of the transmitted reports but also the methodological assumptions governing their authentication, interpretation, and application (9-11). Exegetical narrations have occupied a central place in the development of Qur'anic interpretation since the earliest centuries of Islam. Major Sunni and Shi'i exegetical traditions contain extensive corpora of reports attributed to the Prophet, the Companions, the Successors, and the Imams of the Ahl al-Bayt, and these reports have been used to explain linguistic expressions, identify historical circumstances, distinguish general from particular applications, clarify theological implications, and illuminate ethical and legal dimensions of Qur'anic verses. Works such as al-Tabari's *Jami' al-Bayan*, al-Suyuti's *al-Durr al-Manthur*, al-Qummi's *Tafsir al-Qummi*, al-Ayyashi's *Tafsir al-Ayyashi*, al-Bahrani's *al-Burhan*, and al-Huwayzi's *Nur al-Thaqalayn* demonstrate the extensive role played by transmitted material in the formation of Islamic exegetical knowledge (1, 4-8). The epistemic value of these narrations is undeniable when they are approached critically and situated within the linguistic, theological, and historical framework of the Qur'an. A reliable report can illuminate an occasion of revelation, identify an exemplary referent without necessarily restricting the general meaning of a verse, or preserve an interpretive tradition associated with the earliest Muslim community. Nevertheless, the principal difficulty emerges when narration ceases to function as an explanatory resource and instead becomes an instrument of semantic monopolization. When a particular narration is used to claim that a universally formulated Qur'anic verse applies exclusively to one theological school, political group, historical personality, or sectarian identity, the verse may lose part of its broader capacity to provide common religious meaning. This problem is especially significant in relation to verses concerning authority, fraternity, loyalty, obedience, the Ahl al-Bayt, the Companions, and collective religious identity. In such cases, a narration may legitimately identify a distinguished historical application while still leaving intact the broader semantic and ethical scope of the verse. Failure to distinguish between interpretation, application, and exclusive restriction may therefore

convert an exegetical resource into an epistemological barrier to Muslim rapprochement. The hermeneutical challenge is thus not the mere existence of different narrations, but the methodological manner in which their evidentiary status and semantic scope are understood (2, 16, 22).

The present study adopts a descriptive–argumentative approach to examine the principal methodological challenges associated with exegetical narrations and their implications for the ideal of a unified Islamic Ummah. The descriptive dimension identifies the major patterns through which narration-based interpretation has historically contributed to interpretive fragmentation, while the argumentative dimension evaluates these patterns in light of Qur’anic principles, hadith criticism, contextual interpretation, and the overarching objectives of Islamic guidance. A central methodological challenge concerns the authentication of transmitted reports. Many early exegetical compilations were constructed primarily to preserve available interpretive material rather than to subject every narration to rigorous scrutiny. As a result, authentic reports may appear alongside weak, disconnected, anomalous, contradictory, or even fabricated material. In some works, several competing reports are transmitted without decisive adjudication, leaving later exegetes to assess their reliability and compatibility with the Qur’anic context (1, 4). From the perspective of hadith criticism, the reliability of an exegetical report requires consideration of the continuity of transmission, the credibility of transmitters, the absence of hidden defects, and the coherence of the report’s content. The danger becomes more pronounced when a weak narration carries a sectarian implication that is subsequently incorporated into communal religious consciousness. In such circumstances, methodological weakness in hadith assessment is no longer confined to the scholarly domain; it becomes capable of shaping collective identities and inter-sectarian perceptions. Contemporary scholarship on Qur’anic exegesis has therefore emphasized the need to distinguish reliable transmitted material from reports that cannot bear significant theological or communal claims (10, 11). This study accordingly treats the Qur’an itself as the primary criterion for evaluating exegetical narrations: reports that clearly conflict with established Qur’anic principles, coherent textual context, and fundamental theological commitments cannot automatically acquire interpretive authority simply because they occur in classical compilations. Such a methodology does not reject the transmitted heritage; rather, it seeks to preserve its legitimate interpretive value through critical classification, contextualization, and evaluation.

A particularly consequential challenge identified in the study is the infiltration of *Isrā’īliyyāt* and other insufficiently verified materials into narration-based exegesis. *Isrā’īliyyāt* generally refers to reports derived from Jewish and, in some cases, Christian traditions that entered Muslim interpretive literature, particularly in discussions of prophetic narratives, creation, ancient peoples, and historical details not extensively elaborated in the Qur’an. Muslim scholars have long recognized that not all such material is necessarily false; nevertheless, its interpretive use requires caution because many reports were transmitted without sufficient authentication and sometimes contain legendary, anthropomorphic, morally problematic, or theologically questionable elements (9, 12, 13). From the perspective of constructing a unified Ummah, the problem extends beyond factual reliability. Excessive attention to unverifiable narrative details can divert interpretation from the ethical, theological, and civilizational purposes of Qur’anic discourse and create unnecessary disagreements over issues that are peripheral to the Qur’an’s central message. Furthermore, reports that present prophets in ways incompatible with Qur’anic notions of moral dignity and divine selection can distort shared Islamic theological commitments. The study therefore argues that narration-based exegesis must be governed by the principle of presenting transmitted reports to the Qur’an and assessing their compatibility with its established worldview. This principle has been emphasized, in different forms, within major contemporary Shi’i exegetical approaches, particularly those that prioritize the internal coherence of the Qur’an and interpret narrations within the framework established by its decisive verses (2, 14, 15). The same principle is relevant to sectarian narrations more generally. When interpretations of verses concerning *wilāyah*, *ulu al-amr*, the “rope of God,” fraternity, or communal loyalty are framed in such an exclusive manner that alternative Muslim

understandings are automatically excluded from the Qur'anic discourse, interpretation may reproduce precisely the fragmentation that the Qur'an repeatedly condemns. A unity-oriented hermeneutic therefore requires a distinction between identifying a significant or exemplary referent and claiming that such a referent exhausts the meaning of the verse.

The findings further indicate that several interconnected hermeneutical problems intensify the divisive potential of exegetical narrations: the confusion between interpretation, application, and *ta'wil*; unresolved semantic conflicts among transmitted reports; the detachment of narrations from textual context; and the reproduction of competing historical memories through exegetical discourse. Many narrations traditionally categorized as "interpretive" may more accurately represent applications of a general Qur'anic statement to a distinguished person, event, or group. Treating such an application as the exclusive meaning of the verse restricts the Qur'an's capacity to address subsequent generations and diverse Muslim communities. Tabatabaei's interpretive methodology, for example, repeatedly stresses the significance of Qur'anic context and the internal relationship among verses, thereby resisting the reduction of broad Qur'anic principles to isolated narrational applications (2). Ibn Ashur similarly emphasizes linguistic, rhetorical, and contextual features in order to preserve the semantic breadth of Qur'anic discourse (17). Another challenge arises where multiple narrations appear to conflict with one another or with broader Qur'anic principles. In such cases, proper adjudication requires established interpretive procedures, including attention to general and particular expressions, absolute and qualified formulations, chronology, contextual circumstances, transmission reliability, and compatibility with the Qur'an (23). Without such procedures, contradictory reports can easily become instruments through which communities construct mutually exclusive religious identities. The issue is particularly serious when exegetical narrations become vehicles for competing memories of early Islamic history. Narratives concerning the virtues or faults of particular historical figures, disputes after the Prophet's death, political authority, and later sectarian conflicts may shape not only interpretations of individual verses but also the collective historical consciousness of entire communities. A unity-oriented approach does not require the suppression of legitimate historical inquiry or theological disagreement. Rather, it requires preventing disputed historical narratives from becoming the exclusive lens through which universal Qur'anic guidance is interpreted. Both Shi'i and Sunni exegetical traditions contain resources for such an approach, as demonstrated in works that combine respect for transmitted material with attention to the broader theological, moral, and social purposes of the Qur'an (19, 20, 24, 25).

In conclusion, the study demonstrates that exegetical narrations possess a dual potential within Islamic intellectual and communal life. When authenticated, contextualized, and interpreted in harmony with the Qur'an's overarching principles, they constitute an invaluable component of Islamic exegetical heritage and can deepen understanding of revelation, illuminate historical circumstances, identify exemplary applications, and enrich the shared intellectual resources of Muslim communities. When transmitted or applied without adequate methodological scrutiny, however, the same narrational heritage can contribute to semantic restriction, sectarian exclusivism, historical polarization, and the reproduction of religious fragmentation. The formation of a unified Islamic Ummah therefore requires neither the abandonment of narration-based exegesis nor the homogenization of legitimate theological diversity. Rather, it requires a critical reconstruction of the relationship between the Qur'an and transmitted interpretation. Such reconstruction depends on rigorous authentication of reports, careful distinction between general meaning and specific application, differentiation among interpretation, application, and *ta'wil*, contextual reading of verses, critical treatment of *Isrā'iliyyāt*, and resistance to the instrumentalization of Qur'anic interpretation for sectarian competition. It also requires the development of comparative Shi'i-Sunni exegetical studies capable of identifying shared interpretive foundations without denying genuine differences. Ultimately, the Qur'anic concept of the unified Ummah should function as a hermeneutical horizon within which diversity is disciplined by common commitment to

monotheism, justice, fraternity, moral responsibility, and collective guidance. Under such conditions, exegetical narrations can be recovered from their occasional role in reinforcing division and reoriented toward their more constructive function as resources for understanding, ethical formation, and Islamic rapprochement.

مقدمه

قرآن کریم مسلمانان را نه صرفاً به عنوان مجموعه‌ای از افراد هم‌دین، بلکه به مثابه «امت واحده» معرفی می‌کند؛ امتی که باید بر پایه توحید، عدالت، اخوت و مسئولیت مشترک در برابر حقیقت شکل بگیرد. مفهوم امت واحده در قرآن تنها یک ایده اخلاقی یا آرزوی آرمانی نیست، بلکه یک طرح تمدنی و اجتماعی است که می‌تواند بنیان نظم دینی و انسانی در جهان اسلام باشد. با این حال، تاریخ امت اسلامی نشان می‌دهد که فاصله میان «امت واحده مطلوب» و «امت متفرق واقع شده» کم نیست و این فاصله، افزون بر عوامل سیاسی و اجتماعی، ریشه در لایه‌های معرفتی و تفسیری نیز دارد. در این میان، «روایات تفسیری» جایگاه ویژه‌ای دارند؛ زیرا آن‌ها واسطه‌ای هستند میان متن وحی و فهم تاریخی مسلمانان از آن متن. روایات تفسیری از همان سده‌های نخست، نقشی اساسی در تفسیر آیات ایفا کرده‌اند. مفسران بزرگ، اعم از شیعه و سنی، به گونه‌ای گسترده از احادیث در تبیین مفاهیم قرآنی، بیان شأن نزول، تعیین مصداق، تبیین ناسخ و منسوخ و شرح معانی بهره برده‌اند. آثاری مانند تفسیر طبری، تفسیر قمی، تفسیر عیاشی، مجمع‌البیان، الدر المنثور، البرهان، نورالثقلین و نیز تفاسیر متأخرتر مانند المیزان، نمونه‌های روشن از این سنت‌اند. با این حال، همین میراث روایی که می‌توانست در خدمت انسجام امت اسلامی باشد، گاهی در اثر ضعف‌های روشی، اختلافات مذهبی یا ورود عناصر غیرقرآنی به فهم آیه، به عاملی برای تشدید اختلافات تبدیل شده است (1، 2).

مسئله این مقاله آن است که روایات تفسیری، به عنوان بخشی از سنت فهم قرآن، چگونه می‌توانند بر شکل‌گیری یا تضعیف امت واحده اثر بگذارند؟ و مهم‌تر اینکه، چالش‌های اصلی در این مسیر چیست؟ پاسخ به این پرسش از آن جهت اهمیت دارد که وحدت اسلامی، پیش از آنکه صرفاً یک شعار سیاسی یا نهادی باشد، به یک زیرساخت معرفتی نیاز دارد. اگر این زیرساخت آلوده به خوانش‌های فرقه‌ساز، روایت‌های ضعیف، اسرائیلیات یا مصادره‌های مذهبی شود، امکان شکل‌گیری فهم مشترک از قرآن به شدت کاهش می‌یابد. از همین رو، این مقاله می‌کوشد با رویکردی توصیفی-استدلالی، ضمن تبیین مفهوم امت واحده و جایگاه روایات تفسیری، مهم‌ترین چالش‌های این حوزه را واکاوی کرده و راه کارهایی برای بازسازی نقش وحدت‌بخش روایات تفسیری ارائه دهد.

مبانی مفهومی امت واحده در قرآن

مفهوم امت در قرآن، مفهومی پویا و چندلایه است. «امت» صرفاً به معنای گروهی هم‌قوم یا هم‌زبان نیست، بلکه جماعتی را نشان می‌دهد که بر اساس پیوندی هویتی و غایتی مشترک گرد آمده‌اند. در برخی آیات، امت به معنای الگو و پیشوا نیز به کار رفته است، مانند «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» که بر جامعیت، استقلال فکری و نقش هدایت‌گر حضرت ابراهیم دلالت می‌کند. در موارد دیگر، امت به معنای جماعت مؤمنان یا مجموعه‌ای از مردمان هم‌هدف آمده است.

اما در آنچه به بحث ما مربوط است، «امت واحده» ناظر به وحدت بنیادین در ایمان، مقصد و جهت‌گیری اجتماعی است؛ وحدتی که باید از سطح اعتقاد به سطح رفتار، سیاست، اخلاق و فرهنگ امتداد یابد.

قرآن کریم در آیاتی مانند «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» و نیز «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» پیوند میان توحید و وحدت را به روشنی بیان می‌کند. از منظر قرآن، تفرقه صرفاً یک اختلاف سلیقه نیست، بلکه نوعی فروپاشی معنایی و اجتماعی است که امت را از غایت توحیدی خود دور می‌سازد. بسیاری از مفسران، از جمله طباطبایی، طبرسی، مکارم شیرازی و ابن عاشور، بر این نکته تأکید کرده‌اند که وحدت

قرآنی، وحدتی تحمیلی یا صوری نیست، بلکه وحدتی است که بر محور ایمان به خدا، التزام به حق و حرکت به سوی مصالح عمومی امت شکل می‌گیرد (2, 3).

در این میان، قرآن همواره بر عوامل انسجام‌بخش تأکید دارد؛ عواملی چون اخوت ایمانی، عدالت، احسان، پرهیز از سوءظن و وفای به عهد. در مقابل، عواملی مانند تعصب، تنازع، غیبت، تحقیر و پیروی از ظن، از عوامل فروپاشی جامعه ایمانی‌اند. بنابراین، امت واحده در قرآن، مفهومی صرفاً تشریفاتی نیست، بلکه الگویی هنجاری برای سامان‌دهی جامعه اسلامی است. با این حال، تحقق چنین الگویی نیازمند «فهم صحیح قرآن» است و فهم قرآن، در سنت اسلامی، غالباً از مسیر روایت و تفسیر گذشته است. از اینجا اهمیت روایات تفسیری آشکار می‌شود.

روایات تفسیری و جایگاه آن‌ها در سنت فهم قرآن

روایات تفسیری به احادیثی گفته می‌شود که به تبیین آیات قرآن از جهات مختلف می‌پردازند؛ از جمله بیان شأن نزول، توضیح واژه‌های دشوار، تعیین مصداق، شرح اجمال، رفع ابهام، بیان فضیلت یا تبیین بطن آیه. در واقع، این روایات نوعی میانجی معرفتی میان متن قرآن و ذهن مفسر هستند. از آنجا که قرآن در بسیاری از موارد به ایجاز سخن گفته یا مخاطب اولیه آن با زبان وحی آشنا تر بوده است، تفسیر روایی در تاریخ اسلام نقشی پررنگ یافته است. بسیاری از تفاسیر مأثور، اساساً بر گردآوری و طبقه‌بندی همین روایات بنا شده‌اند. در سنت اهل سنت، آثاری چون جامع‌البیان طبری و الدر المنثور سیوطی نمونه‌های برجسته‌اند، و در سنت شیعه، تفسیر قمی، عیاشی، نورالثقلین و البرهان جایگاه مهمی دارند (1, 8-4).

از حیث کارکرد، روایات تفسیری می‌توانند بسیار راهگشا باشند. برای مثال، در مواردی که آیه‌ای شأن نزول تاریخی دارد، روایت می‌تواند فضای نزول را روشن کند. در مواردی که واژه‌ای دارای استعمالات متعدد است، روایت می‌تواند یکی از معانی مراد را برجسته سازد. همچنین، در مواردی که آیه دارای مصداق متعدد است، روایت ممکن است یکی از مصداق‌های مهم را معرفی کند. چنین کارکردهایی، اگر با معیارهای نقد سند و دلالت همراه باشند، نه تنها مانع فهم قرآن نیستند، بلکه در خدمت فهم دقیق‌تر متن قرار می‌گیرند (9-11).

اما مشکل از جایی آغاز می‌شود که روایت، از ابزار تبیین به ابزار انحصار تبدیل شود. در این حالت، روایت به جای آنکه دریچه‌ای برای گشودن افق معنایی قرآن باشد، به قفلی برای محدودسازی آن تبدیل می‌گردد. هنگامی که یک آیه با روایتی خاص، به گونه‌ای تفسیر می‌شود که گویی تنها بر یک جریان مذهبی، تاریخی یا سیاسی خاص منطبق است، امکان مشارکت دیگر مسلمانان در فهم آن آیه کاهش می‌یابد. در نتیجه، آیه‌ای که می‌توانست محور وحدت باشد، به سندی برای تمایز و منازعه تبدیل می‌شود. این نقطه، آغاز بحران در کارکرد وحدت‌بخش روایات تفسیری است.

چالش روش‌شناختی در اعتبارسنجی روایات تفسیری

یکی از نخستین و مهم‌ترین چالش‌ها در حوزه روایات تفسیری، مسئله اعتبارسنجی است. در بسیاری از آثار تفسیری اولیه، گردآوری روایات با هدف حفظ میراث تفسیری انجام شده، نه لزوماً داوری سخت‌گیرانه درباره صحت همه آن‌ها. از همین رو، در کنار روایات صحیح و قابل اعتماد، روایات ضعیف، مرسل، مضطرب، شاذ یا حتی جعلی نیز وارد متون تفسیری شده‌اند. این مسئله به‌ویژه در آثار مأثور گسترده‌تر قابل مشاهده است؛ جایی که مفسر بیشتر ناقل است تا ناقد. طبری، سیوطی و برخی دیگر از مفسران، گاه روایات مختلف و متعارض را در کنار هم نقل می‌کنند و داوری نهایی را به خواننده یا مجتهد وا می‌گذارند (1, 4).

از منظر علم حدیث، اعتبار سندی یک روایت باید با بررسی راویان، اتصال سند، وثاقت ناقلان و نبود شذوذ یا علل پنهان سنجیده شود. اما در واقعیت تفسیری، بسیاری از روایات بدون چنین پالایشی وارد حوزه تفسیر شده‌اند. این مسئله هنگامی خطرناک‌تر می‌شود که روایت ضعیف، حامل دلالتی

فرقه‌ساز باشد. در این صورت، حتی اگر روایت در ظاهر یک گزارش تفسیری باشد، در عمل می‌تواند بر ساختار ذهنی مؤمنان و بر روابط میان مذاهب اثر عمیق بگذارد. به بیان دیگر، ضعف روش‌شناختی در حدیث، از سطح علم به سطح جامعه منتقل می‌شود. محمدهادی معرفت، در نقد سنت تفسیر روایی، بارها بر ضرورت تفکیک میان روایات معتبر و غیرمعتبر تأکید کرده و نشان داده است که بخشی از ناسازگاری‌های تفسیری، ناشی از اعتماد بیش از اندازه به نقل‌های غیرمستند است (11). محمدحسین ذهبی نیز با اشاره به ورود اسرائیلیات و اخبار ضعیف به تفاسیر، تصریح می‌کند که تاریخ تفسیر مآثور بدون نقد روشمند، نمی‌تواند به‌تنهایی معیار فهم قرآن باشد (10، 12). از این منظر، هرگونه تلاش برای تحقق امت واحده، ناگزیر باید از مسیر پالایش روایات تفسیری آغاز شود.

نفوذ اسرائیلیات و آسیب آن به وحدت تفسیری

یکی از معروف‌ترین و در عین حال خطرناک‌ترین چالش‌های روایات تفسیری، مسئله اسرائیلیات است. اسرائیلیات به مجموعه‌ای از اخبار و روایت‌هایی گفته می‌شود که از سنت‌های یهودی و گاه مسیحی وارد محیط تفسیری مسلمانان شده‌اند. این روایات، غالباً در قصص انبیا، آغاز آفرینش، برخی جزئیات تاریخی و گاه در شرح آیات مربوط به بنی‌اسرائیل حضور یافته‌اند. اگرچه همه این نقل‌ها لزوماً باطل نیستند، اما مشکل اساسی آن‌ها در این است که بسیاری‌شان بدون نقد کافی، وارد حوزه تفسیر شده و به‌مرور به بخشی از ذهنیت دینی مسلمانان بدل شده‌اند (9، 13). اسرائیلیات از چند جهت برای امت واحده آسیب‌زا هستند. نخست آنکه، گاه تصویر قرآن از انبیا را با جزئیات افسانه‌وار، تحقیرآمیز یا ناسازگار با عصمت و کرامت پیامبران مخدوش می‌سازند. دوم آنکه، ذهنیت دینی را از پیام‌های هدایتی و اخلاقی آیات دور کرده و به سوی سرگرمی‌های قصصی یا مجادلات جزئی می‌برند. سوم آنکه، وقتی یک روایت اسرائیلی به‌عنوان «تفسیر معتبر» جا می‌افتد، زمینه برای اختلاف بر سر جزئیات غیرضروری فراهم می‌شود. چنین وضعی به‌جای تقویت محورهای مشترک ایمان، امت را درگیر منازعات پیرامونی می‌کند. از منظر استدلالی، قرآن خود معیار نقد روایت است. هر روایتی که با روح توحیدی، عدالت‌محور و کرامت‌گرای قرآن تعارض آشکار داشته باشد، نمی‌تواند به‌سادگی حجت تفسیری تلقی شود. در این زمینه، بسیاری از اندیشمندان مسلمان، از جمله طباطبایی، فضل‌الله و جوادی آملی، بر لزوم عرضه روایات بر قرآن تأکید کرده‌اند (2، 14، 15). بنابراین، از منظر امت‌سازی، رهایی از سیطره اسرائیلیات نه یک امر فرعی، بلکه یک ضرورت بنیادین است.

روایات فرقه‌محور و محدودسازی آیات وحدت‌ساز

یکی دیگر از چالش‌های جدی در حوزه تفسیر روایی، غلبه روایات فرقه‌محور است. در طول تاریخ اسلام، برخی آیات که قابلیت بالایی برای ایجاد همگرایی و وحدت دارند، در اثر قرائت‌های فرقه‌ای به ابزار تثبیت برتری طلبی مذهبی تبدیل شده‌اند. آیات مربوط به ولایت، اولی‌الامر، اخوت، مودت، اطاعت از خدا و رسول یا حتی آیات مربوط به اهل‌بیت و صحابه، گاه در چارچوب روایات فرقه‌ای چنان تفسیر شده‌اند که نتیجه آن نه نزدیکی مذاهب، بلکه افزایش مرزهای هویتی بوده است.

برای نمونه، آیه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...» در سنت شیعی و سنی، مصادیق و دلالت‌های متفاوتی یافته است. بخشی از این اختلاف، طبیعی و ناشی از تفاوت در مبانی تفسیر است؛ اما بخشی از آن نیز برآمده از روایات جهت‌دار و منازعه‌آفرین است. یا در ذیل آیات مربوط به «أُولُوا الْأَمْرِ» و «جَبَلِ اللَّهِ»، روایات گاه به‌گونه‌ای سامان یافته‌اند که یک قرائت خاص را یگانه‌خوانش ممکن جلوه دهند. در چنین فضایی، آیات قرآن به‌جای آنکه زبان مشترک امت باشند، به میدان رقابت‌های هویتی بدل می‌شوند (2، 16).

از منظر جامعه‌شناسی دین، چنین وضعی پیامدهای مهمی دارد. وقتی هر مذهب، روایات تفسیری خاص خود را معیار نهایی حقانیت می‌داند، «دیگری» نه به‌عنوان شریک در ایمان، بلکه به‌عنوان رقیب یا حتی تهدید تلقی می‌شود. در این صورت، وحدت اسلامی از سطح گفتار به سطح تعارض نمادین فرو می‌گلتد. راه برون‌رفت از این بحران، تفکیک میان «مصادیق اعتقادی خاص» و «معناهای عام قرآنی» است. آیات قرآن، در بسیاری از موارد، ظرفیت فراوانی برای هم‌افزایی دارند و نباید در انحصار خوانش‌های فرقه‌ای قرار گیرند.

تعارض میان ظاهر عام قرآن و تفسیرهای خاص روایی

قرآن کریم در بسیاری از آیات با زبان عام، انسانی و جهان‌شمول سخن می‌گوید. این عام‌بودگی زبانی، یکی از منابع قدرت قرآن در شکل‌دهی به امت واحده است. اما در برخی روایات تفسیری، این عمومیت به‌نفع مصادیق محدود و خاص تقلیل می‌یابد. در اینجا مسئله اصلی آن نیست که روایت یک مصداق را بیان کند؛ زیرا بیان مصداق لزوماً به معنای انحصار نیست. مشکل زمانی رخ می‌دهد که روایت، مصداق را به معنای آیه بدل کند و افق آیه را فروبکاهد.

به تعبیر دیگر، در منطق برخی روایات، «الجری و التطبیق» با «الحصر و الانحصار» خلط می‌شود. در حالی که بسیاری از آیات، قابلیت جریان در مصادیق متعدد دارند، برخی روایات تفسیری تنها یک مصداق خاص را برجسته کرده و دیگر مصادیق را نادیده می‌گیرند. این رویکرد، به‌ویژه در آیات اخلاقی، اجتماعی و وحدت‌محور، مانع از آن می‌شود که قرآن به‌مثابه متن مشترک همه مسلمانان عمل کند. طباطبایی در المیزان، با تأکید بر سیاق و کلیت قرآن، بارها از محدودسازی شتاب‌زده معنای آیات انتقاد کرده و نشان داده است که فهم قرآن نیازمند توجه به پیوند درونی آیات است، نه صرفاً اتکا به روایات منفرد (2). ابن عاشور نیز در التحریر و التنویر، بر اقتضائات بلاغی و سیاقی قرآن تأکید می‌کند و هشدار می‌دهد که انفصال آیه از بافت کلی آن، به تفسیرهای نادرست می‌انجامد (17). بنابراین، یکی از راه‌های اساسی برای تقویت امت واحده، بازگرداندن آیات به افق عام و تمدنی خود و پرهیز از تنگ‌سازی بی‌دلیل معناست.

ضعف در تفکیک میان تفسیر، تطبیق و تأویل

یکی از مهم‌ترین گره‌های روشی در بحث روایات تفسیری، خلط میان «تفسیر»، «تطبیق» و «تأویل» است. تفسیر به معنای آشکار ساختن مراد آیه در سطح ظاهر و سیاق است. تطبیق، به معنای انطباق آیه بر مصادیق خاص تاریخی، اجتماعی یا شخصی است. تأویل نیز ناظر به لایه‌های عمیق‌تر معناست که ممکن است در افق‌های بعدی تاریخ یا در سطوح باطنی‌تر فهم آشکار شود. بسیاری از روایات تفسیری در واقع از سنخ تطبیق‌اند، اما در تاریخ تفسیر، گاه به‌اشتباه به‌عنوان معنای نهایی و انحصاری آیه تلقی شده‌اند.

این خلط، در شکل‌دهی به امت واحده بسیار آسیب‌زا است. زیرا وقتی یک روایت تطبیقی، جایگزین تفسیر شود، دیگران احساس می‌کنند که آیه از دسترس فهم مشترک خارج شده است. برای نمونه، روایتی ممکن است بگوید فلان آیه بر شخص یا گروه خاصی تطبیق دارد؛ اما اگر این تطبیق به‌گونه‌ای عرضه شود که انگار آیه فقط درباره همان گروه است، زمینه برای منازعه فراهم می‌شود. در حالی که در بسیاری از موارد، روایات اهل بیت یا صحابه، بیان مصداق برتر یا نمونه برجسته‌اند، نه تحدید معنای آیه.

مجلسی در بحارالانوار، فخر رازی در تفسیر کبیر و طبرسی در مجمع‌البیان، هر یک به نحوی با لایه‌های مختلف معنا مواجه شده‌اند، اما مشکل زمانی پدید می‌آید که این لایه‌ها از هم تفکیک نشوند و مرزهایشان روشن نباشد (18). از نظر استدلالی، یکی از راه‌های مهم برای تقویت وحدت تفسیری، پذیرش تکرر کنترل‌شده در مصادیق و تأکید بر وحدت در اصول است.

تعارض‌های دلالتی و مسئله جمع میان روایات

در بسیاری از موارد، مشکل روایات تفسیری تنها سندی نیست، بلکه دلالتی نیز هست. یعنی حتی اگر روایت از نظر سندی قابل قبول باشد، ممکن است در ظاهر با روایت دیگر یا با اصول کلی قرآن تعارض پیدا کند. این تعارض‌ها به‌ویژه در آیات مربوط به فضائل، مناقب، صفات مؤمنان و نیز آیات اجتماعی و سیاسی مشاهده می‌شود. مفسر در چنین حالتی باید بتواند از روش‌های جمع، ترجیح یا تأویل استفاده کند. اما وقتی این تعارض‌ها بدون حل رها می‌شوند، زمینه برای قطبی‌سازی مذهبی فراهم می‌شود.

برای مثال، در موضوع فضائل و مناقب، روایات فراوانی در منابع مختلف نقل شده که هر کدام به نحوی بر جایگاه گروهی خاص تأکید می‌کنند. اگر این روایات بدون روش‌شناسی دقیق خوانده شوند، مخاطب چنین می‌پندارد که قرآن کتابی است برای داوری‌های هویتی و نه هدایت عمومی. در حالی که قرآن در مقام بیان فضائل نیز هدفی اخلاقی و هدایت‌گر دارد، نه صرفاً نزاع‌آفرینی. از این رو، مفسر باید میان دلالت‌های اصلی و دلالت‌های فرعی یا موردی تفکیک کند و از تقلیل متن به منازعه فرقه‌ای پرهیزد (3).

از منظر علمی، جمع میان روایات متعارض نیازمند موازن دقیق است؛ از جمله توجه به عام و خاص، مطلق و مقید، ناسخ و منسوخ، اعتبار سندی، موافقت با قرآن و نیز توجه به شرایط تاریخی صدور روایت. غفلت از این اصول، سبب می‌شود که روایات تفسیری به‌جای تسهیل فهم، خود به معضل معرفتی تبدیل شوند. در نتیجه، نه تنها قرآن به محور وحدت تبدیل نمی‌شود، بلکه فهم مسلمانان از قرآن نیز به میدان تعارض مداوم بدل خواهد شد.

نقش روایات تفسیری در بازتولید حافظه تاریخی متعارض

امت واحده، فقط یک مفهوم الهیاتی نیست؛ بلکه به حافظه تاریخی مشترک نیز نیاز دارد. یکی از کارکردهای مهم تفسیر، ساختن همین حافظه مشترک است. اما در تاریخ اسلام، برخی روایات تفسیری، حافظه‌ای متعارض و دوپاره ساخته‌اند. به این معنا که تصویر مسلمانان از گذشته، قهرمانان، دشمنان و حتی رخداد‌های صدر اسلام، گاه تحت تأثیر نقل‌های روایی متعارض شکل گرفته است. این امر در درازمدت به بازتولید هویت‌های رقیب منجر می‌شود.

وقتی یک جریان مذهبی، برخی شخصیت‌ها را به‌طور مطلق تقدیس و برخی دیگر را به‌طور کامل نفی می‌کند و این داوری را بر روایات تفسیری یا حاشیه‌ای بنا می‌نهد، گذشته اسلامی از یک میراث مشترک به میدان نزاع تبدیل می‌شود. در چنین حالتی، امت نه حول قرآن، بلکه حول حافظه‌های رقیب سازمان می‌یابد. این مسئله به‌ویژه در روایات مربوط به صدر اسلام، فضائل، مناقب، فتنه‌ها و حوادث پس از رحلت پیامبر (ص) قابل مشاهده است. اگرچه بحث تاریخی خود جایگاه مهمی دارد، اما هنگامی که به‌صورت تفسیر آیه عرضه می‌شود، اثر آن بر ذهنیت جمعی بسیار سنگین‌تر می‌گردد.

از این رو، برای ساخت امت واحده، باید میان «مطالعه تاریخ» و «تحمیل تاریخ بر متن وحی» تفکیک کرد. قرآن کتاب هدایت است و باید اجازه داد که حافظه تاریخی مسلمانان نیز در پرتو این هدایت سامان یابد، نه اینکه قرآن در خدمت صورت‌بندی‌های متعارض تاریخی قرار گیرد. در این باره، فضل‌الله، شلتوت و برخی اندیشمندان معاصر تقریب‌گرا، بر ضرورت رویکردی فراتر از منازعات تاریخی تأکید کرده‌اند (14).

جایگاه روایات اهل بیت و مسئله قرائت وحدت‌محور

در سنت شیعی، روایات اهل بیت جایگاهی بی‌بدیل در فهم قرآن دارند. در سنت اهل سنت نیز، روایات صحابه و تابعین اهمیت فراوانی دارند. مسئله اصلی در اینجا، اصل حجیت روایت نیست؛ بلکه چگونگی بهره‌برداری از آن در جهت وحدت یا تفرقه است. روایات اهل بیت، در سطحی عمیق، می‌توانند حامل رویکردی کاملاً قرآنی، اخلاقی و امت‌ساز باشند؛ زیرا بسیاری از آن‌ها در پی احیای عدالت، معنویت و پیوند امت با حقیقت‌اند. اما اگر این روایات در قالبی بسته، انحصارگر یا نزاع‌محور عرضه شوند، کارکرد وحدت‌ساز خود را از دست می‌دهند.

مطالعه آثار تفسیری شیعه نشان می‌دهد که بسیاری از روایات اهل بیت، در واقع به تبیین عمق معنایی آیات، تأکید بر قواعد کلی یا بیان مصادیق برجسته می‌پردازند. این نوع روایات، نه تنها مانع وحدت نیستند، بلکه می‌توانند به غنای تفسیر اسلامی کمک کنند. المیزان، با رویکردی عقلانی و قرآنی، کوشیده است از ظرفیت روایات اهل بیت در کنار سیاق قرآن بهره‌برد و هم‌زمان از اسارت در جزئیات منازعه‌آفرین بپرهیزد (2). تسنیم نیز در امتداد همین خط، بر لزوم هماهنگی روایات با ساختار کلان قرآن تأکید دارد (15).

از سوی دیگر، در سنت اهل سنت نیز چهره‌هایی مانند ابن کثیر، ابن عاشور و رشید رضا کوشیده‌اند تا از نقل‌های ضعیف و فرقه‌ساز فاصله بگیرند و تفسیری مبتنی بر اصول عام قرآن ارائه کنند (17، 19، 20). بنابراین، ظرفیت وحدت‌محور در هر دو سنت وجود دارد؛ مشروط بر آنکه روایات در چارچوب معیارهای قرآنی و نه در سطح تعصب مذهبی خوانده شوند.

رویکرد توصیفی-استدلالی در این پژوهش

روش این مقاله، توصیفی-استدلالی است. بخش توصیفی به بیان وضعیت موجود روایات تفسیری، اقسام چالش‌ها و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر فضای امت اسلامی می‌پردازد. بخش استدلالی، بر تحلیل عقلانی و قرآنی این وضعیت استوار است و می‌کوشد نشان دهد که چگونه هر یک از چالش‌های یادشده، به شکل مستقیم یا غیرمستقیم، مانع تحقق امت واحده می‌شود. در این رویکرد، صرفاً به نقل اختلافات بسنده نشده، بلکه پیامدهای معرفتی و اجتماعی آن‌ها نیز بررسی شده است.

از حیث استدلالی، چند اصل مبنایی در این مقاله مورد توجه قرار گرفته است. نخست آنکه قرآن، معیار نهایی در فهم دین است و هیچ روایت تفسیری نمی‌تواند در تعارض قطعی با قرآن قرار گیرد. دوم آنکه روایات تفسیری غالباً نیازمند تفکیک میان «معنا»، «مصادق» و «تأویل» هستند. سوم آنکه هر روایت تفرقه‌ساز، حتی اگر در منابع معتبر نقل شده باشد، باید در افق مقاصد کلی قرآن ارزیابی شود.

چهارم آنکه وحدت اسلامی بدون وحدت معرفتی ممکن نیست و وحدت معرفتی بدون پالایش میراث تفسیری تحقق نمی‌یابد.

راهکارهای برون‌رفت از چالش‌ها و بازسازی نقش وحدت‌ساز روایات تفسیری

برای آنکه روایات تفسیری بتوانند در شکل‌دهی امت واحده نقش مثبت ایفا کنند، چند جهت‌گیری اساسی ضروری است. نخست، باید اصل «عرضه بر قرآن» به عنوان یک معیار روشمند و نه شعاری تقویت شود. این اصل بدان معناست که هر روایت باید در پرتو آیات محکم، سیاق کلی قرآن و مقاصد کلان شریعت ارزیابی شود. دوم، لازم است در آموزش‌های حوزوی و دانشگاهی، تفکیک میان روایت معتبر، روایت ضعیف، روایت تطبیقی و روایت تفسیری به صورت دقیق آموزش داده شود. سوم، باید از تولید تفاسیر فرقه‌محور که آیات مشترک را به ابزار انحصار بدل می‌کنند، پرهیز شود. چهارم، مطالعات تطبیقی میان تفاسیر شیعه و سنی، به ویژه در آیات وحدت‌محور، گسترش یابد تا ظرفیت‌های مشترک بهتر شناخته شود. پنجم، پژوهش‌های حدیثی و تفسیری باید به‌طور جدی از اسرائیلیات و نقل‌های غیرمستند پالایش شوند.

در کنار این‌ها، توجه به «مقاصد قرآن» نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. اگر هدف نهایی قرآن، هدایت، عدالت، تزکیه و ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر تقواست، آنگاه هر تفسیری که به تفرقه، نفرت، تحقیر یا انحصار منجر شود، نیازمند بازنگری است. این رویکرد، به معنای حذف سنت روایی نیست، بلکه به معنای عقلانی‌سازی و قرآنی‌سازی مواجهه با روایت است. از این منظر، روایات تفسیری هنگامی می‌توانند در خدمت امت واحد باشند که از سطح ابزارهای منازعه به سطح منابع هدایت ارتقا یابند.

بیان اهمیت نقش اتحاد در بقای ملت‌ها و مفهوم قرآنی امت واحده، در بُعد روایی-تفسیری

با تمام گفت‌وگوهایی که درباره اثر اعجاز‌آمیز اتحاد در پیشرفت اهداف اجتماعی و سربلندی اجتماعات گفته شده است، می‌توان گفت هنوز اثر واقعی آن شناخته نشده است.

امروز سدهای عظیمی در نقاط مختلف جهان برپا شده که مبدأ تولید بزرگ‌ترین نیروهای صنعتی است و سرزمین‌های وسیعی را زیر پوشش آبیاری و روشنایی خود قرار داده است. اگر درست فکر کنیم، می‌بینیم این قدرت عظیم چیزی جز نتیجه به هم پیوستن قدرت‌های ناچیز دانه‌های باران نیست و آن‌گاه به اهمیت اتحاد و کوشش‌های دسته‌جمعی انسان‌ها واقف می‌شویم.

در احادیث فراوانی که از پیامبر و پیشوایان بزرگ اسلام به ما رسیده، به لزوم و اهمیت این موضوع با عبارات مختلفی اشاره شده است. در یک مورد، پیغمبر اکرم (ص) می‌فرماید:

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشيد بعضه بعضا

«افراد باایمان نسبت به یکدیگر همانند اجزای یک ساختمان‌اند که هر جزئی از آن، جزء دیگر را محکم نگاه می‌دارد.»

و نیز فرمود:

المؤمنون كالفرد الواحد

«مؤمنان همچون یک روح‌اند.»

و نیز می‌فرماید:

مثل المؤمنين في توادهم و تراحمهم كمثل الجسد الواحد اذا اشتكى بعضه تداعى سائر بالسه و الحمى

«مثل افراد باایمان در دوستی و نیکی به یکدیگر همچون اعضای یک پیکر است که چون بعضی از آن رنجور شود و به درد آید، اعضای دیگر را قرار و آرامش نخواهد بود» (3).

در سوره مبارکه آل عمران، از آیات ۱۰۳ تا ۱۰۵ می‌خوانیم: «وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۱۰۴) وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۵)؛ باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آن‌ها رستگاران‌اند.

«وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (۱۰۳)

و چنگ افکنید به رسن خدا، همه شما، و پراکنده مشوید؛

همه به اتفاق قرآن کریم را استوار گیرید که رسن استوار خداست. این رسن از هم نمی‌گسلد؛ اما از دست رها می‌شود! اگر همه متحداً و به نیروی کامل به آن چنگ زنید، هیچ شیطانی موفق شده نمی‌تواند که شر انگیزد، و مانند حیات انفرادی، حیات اجتماعی مسلمانان نیز غیر متزلزل و ناقابل

اختلال می‌گردد. از تمسک به قرآن کریم قومی درهم‌پاشیده جمع می‌شود (۲)، لیکن مطلب از تمسک بالقرآن این نیست که قرآن را تخته‌مشق اهواء و آرای خویش گردانند؛ بلکه مطلب قرآن همان می‌باشد که خلاف تصریحات متفقه احادیث صحیح و سلف صالحین نباشد.

«وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»

و یاد آرید نعمت خدا را که بر شماست، وقتی که بودید دشمنان، پس الفت افکند میان دل‌های شما، (پس) گشتید به نعمت خدا برادر؛ خدا (ج) کینه و عداوتی را که از قرن‌ها میان شما بود، برداشت و به یمن نبی کریم - صلی‌الله‌علیه و سلم - شما را با هم برادر گردانید. از این برادری، دین و دنیای شما آراسته گردید و چنان حشمت و شکوهی پدید آمد که دشمنان شما به دیدن آن مرعوب می‌شوند. این اتحاد برادرانه نعمت بزرگ خداست؛ اگر گنج‌های جهان را صرف می‌نمودید، نمی‌توانستید آن را به دست آرید.

«وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا»

و بودید بر کناره مغاکی از آتش، پس نجات داد شما را از آن، به سبب کفر و عصیان بالکل در کناره‌های دوزخ ایستاده بودید که همین که مرگ فرا رسد، در آن بیفتید؛ خدا (ج) دست شما را گرفته، از آن نجات داد و به واسطه پیغمبر - صلی‌الله‌علیه و سلم - فروغ ایمان و یقین را در سینه‌های شما مشتعل گردانید که این احسان‌های بزرگ خدا (ج) را در امر دین و دنیا مشاهده کرده، به یاد داشته باشید و هرگز به گمراهی بازنگردید.

«كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (۱۰۳)

این‌قدر توضیح این سخنان برای آن است که همیشه به راه راست پویان باشید و این خطای مهلک و خطرناک را باز اعاده نکنید و استقامت راه راست را به اغوای هیچ شیطنی مگذارید.

«وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۱۰۴)

و باید که باشد از شما جماعتی که بخوانند به سوی کار نیکو، و بفرمایند به کار پسندیده، و بازدارند از ناپسند؛ و آن گروه، ایشان‌اند رستگاران. تقوی و اعتصام به جبل‌الله، یگانگی، اتفاق، حیات قومی و اخوت اسلامی، این‌ها همه تا وقتی باقی مانده می‌تواند که جماعتی از مسلمانان خاص به دعوت و ارشاد قیام ورزند و وظیفه آن‌ها تنها این باشد که دنیا را به قول و عمل خویش به قرآن و سنت دعوت کنند و هنگامی که ببینند مردم به اعمال نیک سستی می‌ورزند و در سیئات مشغول‌اند، در عطف توجهشان به حسنات و بازداشتنشان از سیئات، حتی الوسع، مضایقه نکنند. ظاهر است که این امر از حضراتی ساخته می‌باشد که با وجود علم به معروف و منکر و آگاهی از قرآن و سنت،

باهوش و موقع‌شناس باشند؛ اگر چنین نباشد، ممکن است جاهل معروف را منکر و منکر را معروف پندارد و به‌جای اصلاح، نظام عامه را برهم زند؛ و یا به غرض اصلاح منکری، چنان روشی اختیار کند که بیشتر موجب حدوث منکرات گردد، یا هنگام نرمی درشتی و در موقع درشتی نرمی کند. شاید از این جهت است که در میان مسلمانان جماعت خاصی به این منصب مأمور گردیده‌اند، یعنی کسانی که به هر نوع دعوت الی‌الخییر و امر بالمعروف و نهی عن المنکر اهلیت داشته باشند. در حدیث است که چون مردم به منکرات گرفتار آیند و کسی نباشد که از آن منع کند، خوف آن است که عذاب عامه فرود آید؛ اما اینکه انسان در کدام وقت و در چه حال به ترک امر معروف و نهی منکر معذور شناخته می‌شود، و در کدام هنگام واجب یا مستحب است، اینجا موقع تفصیل آن نیست. ابوبکر رازی در احکام القرآن این مضمون را نهایت مبسوط ایراد نموده؛ در آنجا مراجعه شود.

«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (آل عمران، ۱۰۵)

و مباشید مانند کسانی که پراکنده شدند و اختلاف کردند با یکدیگر، پس از آنکه آمد به ایشان احکام واضح؛ و آن گروه، مر ایشان راست عذاب بزرگ.

مانند یهود و نصاری مباحثید که بعد از رسیدن احکام واضح الهی (ج)، محض به پیروی اوهام و اهواء، در اصول شرع متفرق و در فروع آن مختلف شدند و بالاخره، فرقه‌بندی‌ها مذهب و قومیت آنان را بر باد داد و همه به عذاب الهی (ج) گرفتار گردیدند.

از این آیه معلوم گردید که اختلافات و فرقه‌بندی‌هایی که بعد از اطلاع بر احکام واضح شریعت پدید آید، مذموم و مهلک می‌باشد. دریغ که امروز در میان کسانی که مسلمان گفته می‌شوند، چندین فرق از اصول استوار و مسلم و صریح شریعت اسلامی جدا شده، در آن اختلاف افکنده و تحت اثر همین عذاب آمده‌اند. باز هم میان این طوفان بی‌تمیزی، موافق وعده خدا و رسول وی، بحمدالله جماعت عظیم‌الشأنی راه خدا را استوار داشته، به مسلک «ما انا علیه و اصحابی» ثابت‌اند و تا قیامت استوار می‌مانند. اختلافات فرعی که بین اصحاب کرام و ائمه مجتهدین به وقوع پیوسته، به این آیت تعلق ندارد؛ به اسباب این اختلافات، حضرت شاه ولی‌الله - قدس سره - در تصانیف خود بحث کافی کرده‌اند (20).

«وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»

و چنگ افکنید به رسن خدا، همه شما، و پراکنده مشوید؛

همه به اتفاق قرآن کریم را استوار گیرید که رسن استوار خداست. این رسن از هم نمی‌گسلد؛ اما از دست رها می‌شود! اگر همه متحداً و به نیروی کامل به آن چنگ زنید، هیچ شیطانی موفق شده نمی‌تواند که شر انگیزد، و مانند حیات انفرادی، حیات اجتماعی مسلمانان نیز غیرمتزلزل و ناقابل اختلال می‌گردد. از تمسک به قرآن کریم قومی درهم‌پاشیده جمع می‌شود و یک قوم مرده حیات نوین می‌یابد؛ لیکن مطلب از تمسک بالقرآن این نیست که قرآن را تخته‌مشق اهواء و آرای خویش گردانند؛ بلکه مطلب قرآن همان می‌باشد که خلاف تصریحات متفقۀ احادیث صحیحۀ و سلف صالحین نباشد.

«وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»

و یاد آرید نعمت خدا را که بر شماست، وقتی که بودید دشمنان، پس الفت افکند میان دل‌های شما، (پس) گشتید به نعمت خدا برادر؛ خدا (ج) کینه و عداوتی را که از قرن‌ها میان شما بود، برداشت و به یمن نبی کریم - صلی‌الله علیه و سلم - شما را با هم برادر گردانید. از این برادری، دین و دنیای شما آراسته گردید و چنان حشمت و شکوهی پدید آمد که دشمنان شما به دیدن آن مرعوب می‌شوند. این اتحاد برادرانه نعمت بزرگ خداست؛ اگر گنج‌های جهان را صرف می‌نمودید، نمی‌توانستید آن را به دست آرید.

«وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا»

و بودید بر کناره مغاکی از آتش، پس نجات داد شما را از آن، به سبب کفر و عصیان بالکل در کناره‌های دوزخ ایستاده بودید که همین که مرگ فرا رسد، در آن بیفتید؛ خدا (ج) دست شما را گرفته، از آن نجات داد و به واسطه پیغمبر - صلی‌الله علیه و سلم - فروغ ایمان و یقین را در سینه‌های شما مشتعل گردانید که این احسان‌های بزرگ خدا (ج) را در امر دین و دنیا مشاهده کرده، به یاد داشته باشید و هرگز به گمراهی بازنگردید. این قدر توضیح این سخنان برای آن است که همیشه به راه راست پویان باشید و این خطای مهلک و خطرناک را باز اعاده نکنید و استقامت راه راست را به اغوای هیچ شیطانی نگذارید.

«إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» کلمه «امت» به معنای جماعتی است که مقصد واحدی آن‌ها را جمع کرده باشد.

خطاب در آیه شریفه، به‌طوری که سیاق به آن گواهی می‌دهد، خطاب است عمومی که تمامی افراد مکلف بشر را در بر می‌گیرد. و مراد از امت در اینجا نوع انسان است که معلوم است نوع برای خود وحدتی دارد، و همه انسان‌ها در آن نوع واحدند، و اگر اسم اشاره «هذه» را مؤنث آورده، به مناسبت تأنیث خبر «إن» است که همان کلمه «امت» می‌باشد.

و معنای آیه این است که: این نوع انسانی، امت شما بشر است، و این هم واحد است، (همه در انسانیت یکی هستند)، پس امت واحده‌ای هستید و من - الله واحد تعالی - پروردگار شما هستم، زیرا مالک و مدبر شمایم، پس تنها مرا پرستید، و نه دیگران را.

و در جمله «أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ» اشاره به دلیل خطاب «فاعبدون» نموده، برای اینکه نوع انسانی وقتی نوعی واحد، و امتی واحد و دارای هدف و مقصدی واحد باشد و آن هدف هم عبارت باشد از سعادت حیات انسانی، دیگر ممکن نیست غیر ربی واحد ارباب دیگری داشته باشد، چون ربوبیت و الوهیت منصب تشریفی و قراردادی نیست تا انسان به اختیار خود هر که را و هر چه را خواست برای خود رب قرار دهد، بلکه ربوبیت و الوهیت به معنای مبدئیت تکوین و تدبیر است، و چون همه انسان‌ها از اولین و آخرینشان یک نوع و یک موجودند، و نظامی هم که به‌منظور تدبیر امورش در او جریان دارد، نظامی است واحد و متصل و مربوط که بعضی اجزا را به بعضی دیگر متصل می‌سازد، قهراً این نوع واحد و نظام واحد را جز مالک و مدبری واحد به وجود نیاورده است، و دیگر معنا ندارد که انسان‌ها در امر ربوبیت با هم اختلاف کنند و هر یک برای خود ربی اتخاذ کند غیر رب آن دیگری، و یا در عبادت راهی پروردگار غیر آن راهی که دیگری سلوک می‌کند. پس انسان نوع واحد است و لازم است ربی واحد اتخاذ کند و او ربی باشد که حقیقت ربوبیت را واجد باشد، و او خدای عز اسمه است.

بعضی گفته‌اند: مراد از امت، دین است، و اشاره به کلمه «هذه» به دین اسلام است که دین همه انبیا بوده. و مراد از اینکه فرمود «امت واحده‌ای است» این است که اجتماع انبیا و بلکه اجماعشان بر آن است. و معنای آیه این است که: ملت اسلام ملت شما است که واجب است حدود آن را حفظ کنید، و ملتی است که همه انبیا(ع) بر آن اتفاق دارند.

لیکن این معنای بعیدی است، زیرا استعمال امت در دین، به فرضی که جایز باشد، به نحو مجاز جایز است که بدون قرینه نمی‌شود مرتکب آن شد. علاوه بر این، با اینکه معنای حقیقی کلمه معنای روبه‌راهی است، و سایر کلمات قرآنی از قبیل «وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ فَاخْتَلَفُوا» آن را تأیید می‌کند - چون به‌طوری که می‌بینید این آیه اجمال آیه فوق و آیه بعدی‌اش را متضمن است - دیگر نه اجباری داریم و نه احتیاجی به اینکه مرتکب مجاز شویم. از این هم که بگذریم، تعبیر در جمله «وَأَنَا رَبُّكُمْ» به «رب» و نه به «اله» بدون وجه می‌ماند، زیرا اگر امت به معنای دین بود، ممکن بود بفرماید: «و انا الهکم»، به خلاف اینکه امت را به معنای جماعت بگیریم که در این صورت آوردن کلمه «رب» به خاطر نکته‌ای خواهد بود و بنا بر آن، معنای آیه این می‌شود که: شما افراد بشر نوع واحدی هستید و من مالک و مدبر امور شمایم، پس مرا پرستید تا مرا معبود خود گرفته باشید. در این آیه وجوه بسیاری دیگر آورده‌اند که چون همگی از سیاق آیه دور بود، از نقلش خودداری کردیم! اگر شما بخواهید بدان‌ها وقوف یابید، می‌توانید به کتب تفسیری مفصل مراجعه کنید (2).

«وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ» کلمه «تقطع» به‌طوری که در مجمع‌البیان گفته، به معنای «تقطع»، یعنی جدا کردن است. بعضی دیگر گفته‌اند به همان معنایی است که از لفظ متبادر می‌شود و آن تفرق و اختلاف است. و کلمه «امرهم» منصوب به نزع خافض (نیاوردن حرف جر) است و تقدیر آن «و تقطعوا فی امرهم» می‌باشد. بعضی دیگر گفته‌اند: کلمه «تقطعوا» معنای جعل و قرارداد را متضمن است و به همین جهت بدون حرف جر مفعول گرفته. و هر چه باشد، جمله مذکور استعاره به کنایه است و مقصود از آن این است که مردم این امر واحد را که گفتیم همان دین توحید است که انبیا بدان دعوت کرده‌اند، رها کرده، با اینکه امری واحد بود، پاره‌پاره نموده و میان خود تقسیمش کردند؛ هر طایفه‌ای یک قسمت آن را گرفته، بقیه را رها کرد؛ یکی وثنی مذهب شد، یکی یهود و یکی نصاری و یکی مجوس و دیگری صابئی، آن هم با همه اختلافاتی که در طوایف آن‌ها هست. و این خود نوعی سرزنش و مذمتی است از مردم به خاطر اختلافشان در دین و نافرمانی خدا در پرستش معبود یگانه.

و در جمله «كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ» بیان می‌کند که اختلافشان در امر دین نادیده گرفته نمی‌شود، بلکه همگی به سوی خدا بازگشت نموده، بر طبق اختلافی که در امر دین کردند، سزا داده می‌شوند. همچنان که تفصیل در آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ...» نیز بدان اشاره دارد. و اگر جمله «كُلُّ

إِلَيْنَا رَاجِعُونَ» را بدون عطف آورده، برای این است که این جمله در واقع جوابی است از سؤالی تقدیری، گویی کسی پرسیده عاقبت اختلافشان در امر دین چه خواهد بود و چه نتیجه خواهد داد؛ در پاسخ فرموده: «همه به سوی ما برمی گردند و طبق عملشان مجازاتشان می کنیم.»

«فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ» این آیه تفصیل حال اختلاف کنندگان است از نظر جزای اخروی، و به زودی آیه ای خواهد آمد که به منزله بیان و تفصیل جزای دنیایی ایشان است که در آن می فرماید: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ».

پس معنای اینکه فرمود: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ» این است که از افراد بشر هر کس چیزی از اعمال صالح را به جای آورد - البته عمل صالح را مقید به ایمان کرد، چون عمل بدون ایمان اثری ندارد -

و مراد از «ایمان»، به طوری که از سیاق و مخصوصاً از آیه گذشته که می فرمود: «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» برمی آید، قطعاً ایمان به خدا است، چیزی که هست ایمان به خدا جدای از ایمان به انبیا نیست، آن هم همه آنان، بدون استثناء، زیرا فرموده: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ، وَيُرِيدُونَ أَنْ يُقْرِئُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُوا نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ ... أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا».

«فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ» یعنی سعی ایشان مستور نمی ماند. «کفران» در مقابل «شکر» است، و لذا از این معنا در موضعی دیگر چنین تعبیر آورده: «وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا» (2).

«این پیامبران بزرگی که در قرآن به آن ها اشاره شده، همه یک امت واحد بودند» (إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً).

برنامه آن ها یکی و هدف و مقصد آن ها نیز یکی بوده است، هر چند با اختلاف زمان و محیط، دارای ویژگی ها و روش ها و به اصطلاح تاکتیک های متفاوت بودند، اما همه در نهایت امر در یک خط حرکت داشتند؛ همه آن ها در خط توحید و مبارزه با شرک و دعوت مردم جهان به یگانگی و حق و عدالت، گام برمی داشتند.

این یگانگی و وحدت برنامه ها و هدف، به خاطر آن بوده که همه از یک مبدأ سرچشمه می گرفته، از اراده خداوند واحد یکتا، و لذا بلافاصله می گوید:

«وَمَنْ يَرْجُ الْكَافِرَ لَنُرْزِقَنَّكَ مِنْ كَفْرِهِمْ فَاسْتَغْنِ» (وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ).

در واقع، توحید عقیدتی و عملی انبیا از توحید منبع وحی سرچشمه می گیرد و این سخن شبیه گفتاری است که علی (ع) در وصیتش به فرزندش امام مجتبی (ع) دارد:

و اعلم یا بنی انه لو كان لربك شريك لاتتك رسله، و لعرفت افعاله و صفاته:

«پسرم! بدان اگر پروردگارت شریکی داشت، رسولان او نیز به سوی تو می آمدند، آثار ملک و قدرتش را می دیدی و افعال و صفاتش را می شناختی.» «امت»، چنان که «راغب» در کتاب «مفردات» می گوید، به معنی هر گروه و جمعیتی است که جهت مشترکی آن ها را به هم پیوند دهد: اشتراک در دین و آیین، و یا زمان و عصر واحد، یا مکان معین، خواه این وحدت اختیاری بوده باشد و یا بدون اختیار.

بعضی از مفسران «امت واحده» را در اینجا به معنی «دین واحد» گرفته اند، ولی همان گونه که گفتیم، این تفسیر با ریشه لغوی امت سازگار نیست (2).

بعضی دیگر نیز گفته اند که منظور از «امت» در این آیه همه انسان ها در تمام قرون و اعصارند، یعنی ای انسان ها، همه شما یک امتید، پروردگار شما یکی است و مقصد نهایی همه شما یک مقصد است (3).

این تفسیر هرچند مناسب‌تر از تفسیر گذشته می‌باشد، ولی با توجه به پیوند این آیه با آیات قبل، مناسب به نظر نمی‌رسد. مناسب‌تر از همه این است که این جمله اشاره به انبیا و پیامبرانی بوده باشد که شرح حالشان در آیات گذشته آمده است.

*** در آیه بعد، اشاره به انحراف گروه عظیمی از مردم از این اصل واحد توحیدی کرده، چنین می‌گوید: «آنها کار خود را در میان خود به تفرقه و تجزیه کشاندند» (وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ).

کارشان به جایی رسید که در برابر هم ایستادند و هر گروه، گروه دیگری را لعن و نفرین می‌کرد و از او براءت و بیزاری می‌جست. به این نیز قناعت نکردند، به روی همدیگر اسلحه کشیدند و خون‌های زیادی را ریختند، و این بود نتیجه انحراف از اصل اساسی توحید و آیین یگانه حق.

جمله «تقطعوا» که از ماده «قطع» می‌باشد، به معنی جدا کردن قطعه‌هایی از یک موضوع به هم پیوسته است، و با توجه به اینکه از باب «تفعل» آمده که به معنی پذیرش می‌آید، مفهوم جمله این چنین می‌شود: آنها در برابر عوامل تفرقه و نفاق تسلیم شدند، جدایی و بیگانگی از یکدیگر را پذیرا گشتند، به یکپارچگی فطری و توحیدی خود پایان دادند و در نتیجه گرفتار آن همه شکست و ناکامی و بدبختی شدند.

و در آخر آیه اضافه می‌کند: «اما همه آنها سرانجام به سوی ما بازمی‌گردند» (كُلُّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ).

این اختلاف که جنبه عارضی دارد، برچیده می‌شود و باز در قیامت همگی به سوی وحدت می‌روند. در آیات مختلف قرآن، روی این مسئله زیاد تأکید شده که یکی از ویژگی‌های رستاخیز برچیده شدن اختلافات و سوق به وحدت است:

در آیه ۴۸ سوره مائده می‌خوانیم: «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ»: «بازگشت همه شما به سوی خدا است و شما را از آنچه در آن اختلاف داشتید، آگاه می‌سازد».

این مضمون در آیات متعددی از قرآن مجید به چشم می‌خورد.

و به این ترتیب، آفرینش انسان‌ها از «وحدت» آغاز می‌شود و به «وحدت» بازمی‌گردد.

در نتیجه، هماهنگی با «امت واحده» در طریق پرستش پروردگار، و یا انحراف از آن و پیمودن راه تفرقه را چنین بیان می‌فرماید:

«هر کس چیزی از اعمال صالح را انجام دهد، در حالی که ایمان داشته باشد، تلاش و کوشش او مورد ناسپاسی قرار نخواهد گرفت» (فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ).

در تمامی توضیحات در رابطه با شکل‌گیری امت واحده در تفاسیر متعدد، علاوه بر وحدت اعتقادی در بین مسلمین، به وحدت سیاسی در میان جامعه اسلامی نیز تأکید شده است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که روایات تفسیری، علی‌رغم نقش بنیادین‌شان در تاریخ فهم قرآن، در صورت فقدان نقد روشمند و قرائت قرآنی، می‌توانند به عاملی برای تفرقه در امت اسلامی تبدیل شوند. مهم‌ترین چالش‌های این حوزه عبارت‌اند از نفوذ اسرائیلیات، ضعف اعتبارسنجی سندی و دلالتی، غلبه روایات فرقه‌محور، خلط میان تفسیر و تطبیق، تعارض‌های حل‌نشده میان برخی نقل‌ها و غلبه حافظه تاریخی منازعه‌محور بر افق وحدت‌طلب قرآن. در مقابل، قرآن کریم خود بستری عمیق برای شکل‌دهی امت واحده فراهم کرده است؛ بستری که بر توحید، اخوت، عدالت، اعتصام به حب‌الله و نفی تفرقه بنا شده است.

از این رو، تحقق امت واحده اسلامی مستلزم آن است که روایات تفسیری نه به عنوان متن نهایی و بی‌چون‌وچرا، بلکه در نسبت با قرآن، عقل، مقاصد شریعت و مصالح امت فهم شوند. بازخوانی انتقادی میراث تفسیری، تقویت رویکردهای مقاصدی، پرهیز از انحصارگرایی مذهبی و تمرکز بر

مشترکات قرآنی، می‌تواند زمینه را برای تبدیل روایات تفسیری از ابزار اختلاف به ابزار وحدت فراهم سازد. به بیان دیگر، وحدت اسلامی زمانی از سطح شعار به سطح واقعیت نزدیک می‌شود که فهم ما از قرآن، از سایه روایات‌های فرقه‌ساز رها شده و دوباره در افق هدایت‌گر قرآن سامان یابد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Al-Suyuti Ja-D. Al-Itqan fi Ulum al-Qur'an. Beirut, Lebanon: Dar al-Fikr; 1993.
2. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom, Iran: Islamic Publications Office; 2003.
3. Makarem Shirazi N. Tafsir Nemooneh. Tehran, Iran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 2008.
4. Al-Tabari MiJ. Jami' al-Bayan an Ta'wil Ay al-Qur'an. Beirut, Lebanon: Dar al-Ma'rifah; 1964.
5. Al-Qummi Ail. Tafsir al-Qummi. Qom, Iran: Dar al-Kitab; 2010.
6. Al-Ayyashi MiM. Tafsir al-Ayyashi. Tehran, Iran: Al-Maktabah al-Ilmiyyah; 2007.
7. Al-Bahrani HiS. Al-Burhan fi Tafsir al-Qur'an. Qom, Iran: Mu'assasat al-Bi'thah; 1993.
8. Al-Huwayzi AAiJa. Nur al-Thaqalayn. Qom, Iran: Esmaeilian; 1984.
9. Al-Zurqani MAa-A. Manahil al-Irfan fi Ulum al-Qur'an. Beirut, Lebanon: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 2006.
10. Al-Dhahabi MH. Isra'iliyyat in Qur'anic Exegesis and Hadith. Cairo, Egypt: Dar al-Hadith; 2016.
11. Marefat MH. Al-Tafsir wa al-Mufasssirun fi Thawbihi al-Qashib. Qom, Iran: Islamic Publishing Institute; 2012.
12. Al-Dhahabi MH. Qur'anic Exegesis and the Exegetes. Cairo, Egypt: Dar al-Kutub al-Hadithah; 2016.
13. Al-Suyuti Ja-D. Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bi al-Ma'thur. Beirut, Lebanon: Dar al-Fikr; 1993.
14. Fadlallah MH. Min Wahy al-Qur'an. Beirut, Lebanon: Dar al-Malak; 1979.
15. Javadi Amoli A. Tasnim: Commentary on the Holy Qur'an. Qom, Iran: Esra Publishing Center; 2014.
16. Fakhr al-Din al-Razi MiU. Mafatih al-Ghayb. Beirut, Lebanon: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 1998.
17. Ibn Ashur Ma-T. Al-Tahrir wa al-Tanwir. Tunis, Tunisia: Al-Dar al-Tunisiyya; 1962.
18. Al-Majlisi MB. Bihar al-Anwar. Beirut, Lebanon: Mu'assasat al-Wafa; 1996.
19. Ibn Kathir liU. Tafsir al-Qur'an al-Azim. Beirut, Lebanon: Dar al-Fikr; 1988.
20. Rashid Rida M. Tafsir al-Manar. Beirut, Lebanon: Dar al-Ma'rifah; 2005.
21. Al-Tabrisi FiH. Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran, Iran: Naser Khosrow; 2005.
22. Mughniyah MJ. Al-Tafsir al-Kashif. Beirut, Lebanon: Dar al-Ilm lil-Malayin; 2010.
23. Muzaffar MR. The Science of Principles of Jurisprudence. Qom, Iran: Esmaeilian Publishing Institute; 2008.
24. Shaltut M. Tafsir al-Qur'an al-Karim. Cairo, Egypt: Dar al-Shuruq; 1984.
25. Kashif al-Ghita MH. The Origin of Shi'ism and Its Principles. Najaf, Iraq: Al-Matba'ah al-Haydariyyah; 2015.